

ЕДНО НЕХАРЕСВАНО ЛИДЕРСТВО ОТ ВРЕМЕТО НА НАЦИОНАЛНОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Илия Тодев

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. Поради своята вътрешна противоречивост нехаресваното лидерство е един интересен проблем. Според Питър Дракър лидерът е „човек, който има последователи“. Нехаресваният лидер има последователи, които обаче не изпитват симпатия към него. Нехаресваният лидер, когото представя тази статия, е д-р Стоян Чомаков. Като водач на Българското църковно движение той постига изключителен успех. Възстановяването на българската независима църква до голяма степен се дължи на неговото дело и затова той заслужава да бъде считан за един от основателите на модерна България. Въпреки своите успехи д-р Чомаков не е харесван от съвременниците си. Днес българите не знаят, а и не се интересуват за създателите на своята Църква. Плутарх казва, че неблагодарността към великите хора е белег на силен народ. Дали случаят с Чомаков трябва да се възприема като свидетелство в същия смисъл? Или пък просто сме безхаберни към истината за миналото?

Keywords: leader, Church History, Tanzimat, Bulgarian Revival

Поради своята вътрешна противоречивост нехаресваното лидерство е един твърде интересен политологически и психологически проблем. Такъв случай от нашето минало е д-р Чомаков¹⁾. При това той не е долюбван не само от своите съвременници, но и от историците. От друга страна, и като лидер, и изобщо, той се радва на необикновена сполука – и това го прави още по-любопитен.

Чомаков е от типа лидер-парашутист, т.е. той не събира своите последователи, той ги получава наготово. Сервират му ги Пловдивската и Цариградската българска община, отчаяно нуждаещи се след Кримската война от водач, който ефективно да употреби събраната голяма жива сила. Като мирски водач на Църковното движение, Чомаков малко ще се интересува от рекрут и запазване на привърженици. Казвам това, защото, както е известно²⁾, най-доброто определение за лидер гласи „човек, който има последователи“. Негов главен проблем ще бъде резултатното им използване. Когато се говори за Чомаков, на първо място следва да се поставят целта и начинът

за нейното постигане, които обикновено стоят на по-заден план в лидерската дефиниция.

Похватите, които Чомаков използва в политическата си практика, са функция на неговия натюрел и на ограничените ресурси на възрожденското ни общество. Както и всички останали българи тогава, Чомаков е лишен от какъвто и да било политически опит. Но притежава висок социален статус и отлично образование – и това му позволява да се учи на политика „в движение“, „чиракувайки“ при своите противници и чужди партньори. За теоретическа основа ще са му служили най-вече класическите гръцки автори – той често например се позовава на Езоп и на Библията. Може би е чел и Макиавели. Запознат е също с националноосвободителния опит на италианци, гърци, сърби, поляци. Почерпеният от такива източници инструментариум се съчетава с характерните за Чомаков ум, воля, енергия, целеустременост, чувство за дълг и чест. Прилагана в обществената практика през изключително по своята историческа потенция време, комбинацията от превъзходни лични качества, патриотизъм и изпитани политически прийоми³⁾ води до решение на Църковно-националния въпрос и прави от Чомаков не само първия от професионалните, но и един от най-успешните, макар и непризнавани, държавници на съвременна България.

В създаването на Екзархията може да се види пример за солово решение на голям политически проблем от горе, при минимални капиталовложения и по мирен начин. Ролята на народа, който в случая е закрилян от официалната светска власт, се изчерпва кажи-речи само с постоянство – в това да не плаща църковни данъци, да не се стряска много-много от липсата на владици и редовно да декларира непризнаване на Патриаршията. Разбира се, това е важен коз, но той сам по себе си е инертен – както е инертно и отличното геополитическо положение на българската земя, която привлича вниманието на всички Велики сили и така дава възможност за комбинации с еднакво силна потенция за възход и провал. В Църковния въпрос няма насилие – падат една-две жертви, наистина, и стават няколко сбивания в църкви, но напрежението, макар и трайно, никога не достига екстремни стойности. Единствените комай вложени финансови средства, освен тримесечните „командировъчни“ за делегатите от 1861 г., са 400-те хиляди гроша заплата от Пловдивската епархия за нейния представител в Цариград.

При такива прочее скромни дадености, как по-конкретно Чомаков постига целта?

„Съединете фанариотската лукавост с йезуитската хитрост и свържете ги с най-голямо славолубие, та ще имате истинната картина на Чомаков. За него сичките средства са добри, стига само да постига целта си“ – твърди през 1864 г. един (братовчед му Георги Вълкович) от най-неприятно настроените към него съвременници. Но Чомаков сам себе си схваща – и с

много повече основание! – като самотен рицар на нацията, на чийто щит би следвало да се прочете девизът: „*Всеотдайност и постоянство!*“.

Поради драстичното разминаване между това, което другите виждат у него, и онова, което той мисли за себе си, най-сериозен проблем за Чомаков ще да са били взаимоотношенията с останалите дейци по Въпроса. Той редовно поддържа връзки с много хора – било пряко, било чрез писма. Но не се разбира много-много с тях. Подобно на всички български водачи и той се сблъсква с почти непреодолимата трудност по създаване и поддържане на ръководен статус сред представителите на народ, който отдавна е загубил традициите си за вертикално обществено структуриране и мрази йерархията. Силен, издръжлив, инициативен, позитивен, но емоционално неовладян, самовзискателен, но и самомнителен, материално осигурен и обзет от чувство за мисия, Чомаков намира около себе си само неискреност, коварство, своеволие, егоизъм, користолобие. В тази, нерядко впрочем срещана, нагласа, изглежда, се състои „*умението*“ му да „*печели*“ врагове – дори измежду приятелите си.

С по-висшестоящи Чомаков умее да установява и поддържа превъзходни отношения. Например от турските големци, освен с Али паша, той е много близък с Мидхат паша, благодарение на когото, както изглежда, става член на Държавния съвет през 1877 г. Въпреки гръмката си русофобска слава смогва да получи от ген. Аркадий Столипин⁴⁾ поста шеф на румелийското здравеопазване. Всесилният в началните години на обединена България Стамболов го почита, а княз Фердинанд го нарича „*папа*“. Чомаков е дипломат, който умее не само да се нрави, а и да се държи твърдо и независимо, когато смята това за нужно, въпреки риска да си навлече гнева на големец, при когото е в качеството си на просител – както можем да съдим от една среща с великия везир Къбръзлъ паша.

Това, че е могъл да бъде непоносим за своите, не пречи на способността му да води успешни преговори не само с най-високопоставените турци, но и с цариградските представители на Великите сили. Например колкото и голям противник да му е Игнатиев, Чомаков е в състояние да се среща с него, да разговаря, да спори, да губи и печели, съблюдавайки безупречен *bon ton*. Той установява близки и плодотворни отношения и с всички посланици на кралица Виктория през 1861 – 1878 г. в Цариград, особено с Булвер, с Елиът, а и с най-известния ѝ консул тогава на Балканите – Блънт. Регистрирани са негови контакти и с интернунция⁵⁾ Прокеш фон Остен, както и с пратеника в Турция на Наполеон III – Н.-П. Буре.

Така или иначе, дали заради лични, или национални характерови особености, той, макар някои (като например Гр. Начович, Ст. Веркович) да виждат у него бъдещия български княз или министър-председател, не смогва да се наложи като траен авторитет сред онези, които би следвало да се определят като негови привърженици. Първенството му често е оспорвано, а в началото на

1869 г., когато е само на крачка от може би значително по-изгодно⁶⁾ от онова, което ще бъде формулирано в Екзархийския ферман решение на Църковния въпрос, неговите другари го изоставят и така вместо заслужен триумф той жъне унижителна маргинализация. Гросмайстор в политическата игра с чуждите, Чомаков не успява да вдъхне достатъчно уважение у своите.

След издаването на Фермана Чомаков видимо се променя. Сприхавият максимализъм намалява – макар че за господство на трезва резервираност у него може да се говори едва по време на Съединението, когато отказва предложението му пост на председател на Временното правителство и се задоволява със заместник-председателския. Прочее продължаваме да срещаме данни за негови гневни изблици (напр. вестникарят Иван Найденов се оплаква, че веднъж по лицето му дълго личали следи от Чомакова плесница), но в поведението му вече откриваме и примери на почти церемониално смирение.

И сега той осъществява няколко успешни комбинации (напр. влизането на Екзархията в Македония през 1873 – 1874), в които останалите български участници във Въпроса са принудени, както и в предишното десетилетие, да се задоволяват едва ли не само с ролята на една или друга шахматна фигура. Но през 70-те години на XIX в. Чомаков отделя много внимание на значително обогатена откъм методи и насоки политическа дейност. Стремейки се пълноценно да използва огромната, но по начало стихийна обществена енергия на масите, той успешно прибъгва към най-мощната от модерните форми на политика и така става творец на първата официално призната институция на представителната демокрация у нас – Църковно-народния събор 1871 г. Създава си и нещо като партия (т.нар. „Докторчомаков кръжок“) и продължава, както и преди, дейно да използва печата като оръдие за обществено въздействие. Ако през предишното десетилетие е до голяма степен водач от традиционен тип – нотабил, чорбаджия, първенец, който при това се занимава предимно с нещо като външна политика, то през 70-те години на XIX в. той разширява своето амплуа, покривайки и голяма част от модерното понятие за партийен лидер. Понаучава се, както изглежда, и да щади самолюбието на другите. Но и сега неведнъж става жертва на демонстративна нелоялност – например по време на Цариградската конференция неговият уж близък приятел М. Кусев му скроява убийствен номер и го прави за посмешище не къде да е, а в Пловдив.

Междувременно, Чомаков остава и без средства. Тичайки вдъхновено по Въпроса, той изхарчва спестените си пари, а от 1873 г. и Пловдивската община, преценявайки, че мисията му е изпълнена, прекратява заплатата му. Пред него с цялата си сериозност се изправя непознато и неочаквано предизвикателство – проблемът за хляба. „Възторгът на борбата мина и реалността, студената реалност зе да тегне върху ми“ – изповядва по този повод той. Не че се отказва от идеалите си, но вече е принуден да мисли и как да храни

семейството си. Неведнъж изтъква изключителния си принос в националната история и моли за заслуженото възнаграждение. Но цялата му настойчивост отива напусто. Известно признание, във вид на пенсия от 6000 лв., получава едва през 1887 г. – но не толкова заради решението на Църковния въпрос, а защото съумява да спечели любовта на княз Фердинанд и уважението на неговия първи министър Стамболов.

Плутарх казва, че неблагодарността към великите хора е белег на силен народ. Дали случаят с Чомаков трябва да се възприема като свидетелство в същия смисъл? Или пък просто сме безхаберни към истината за миналото?

БЕЛЕЖКИ

1. За Чомаков вж. Тодев, Ил. Д-р Стоян Чомаков (1819 – 1893). Живот, дело, потомци. Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, С., 2003, ч. 1 – 2; Същият. Д-р Стоян Чомаков (1819 – 1893) или как българите стават нация. Изд. „Кама“, С., 2006.
2. То принадлежи на Питър Дракър.
3. Общо взето, тактиката на Чомаков във Въпроса може да се определи като чартистко-лобистка – редовни мирни масови манифестации (митинги, шествия, петиции, политизирани литургии, неплащане на църковни данъци, декларации за непризнаване на Патриаршията, ангажиране чрез печата на общественото мнение) отдолу, съчетани с постоянно търсене на благосклонността на меродавните фактори (османския *establishment* и чуждите посланици в Цариград) отгоре.
4. Генерал-губернатор на Източна Румелия и на Адрианополския санджак (1878 – 1879).
5. Така се нарича австрийският пратеник в турската столица.
6. Може с много основание да се допуска, че ако не е бил така рязко и безапелационно дезавуиран, безспорната част от екзархийския диоцез би била доста по-обширна.

A DISLIKED LEADER FROM THE TIME OF THE BULGARIAN REVIVAL

Abstract. Disliked leadership is interesting mostly because of its inner contradictivness. According to P. Drucker, leader is someone who has followers. The disliked leader has followers who have no sympathy with him. The disliked leader this paper deals with is Dr Stoyan Chomakov. As lay leader of Bulgarian Church Movement he was extraordinary successful. It was mainly he who was responsible for the restoration of the autocephalous Bulgarian Church. In that capacity Dr

Chomakov deserves to be considered as one of the most important founding fathers of modern Bulgaria. Despite this major achievement posterity, just like his contemporaries, historians disliked him, too. Nowadays Bulgaria doesn't know, and doesn't care, much about the creator of its Church. The paper ends with a quotation from Plutarch ("ingratitude towards great men is the mark of a strong people") and a question: is the attitude to Dr Chomakov of the kind the cited ancient author meant or it is simple negligence towards the important truths about the past?

✉ **Prof. Ilia Todev, DSc**

Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Boulevard, bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: todevilia@yahoo.com